

Baltistams gal truputį gaila, kad M. Rudzytė rašė ne latvių dialektologijos studiją, o studentams dialektologijos vadovėlį. Didaktiniai tikslai vertė ją dėstyti kai kuriuos elementarius dialektologijos mokslo dalykus, be to, vadovėlio profilis tartum kaustė autorės mintis, varžė jos savarankiškumą. Ji, atrodo, sąmoningai vengė sudėtingesnių dialektologijos istorijos klausimų, dažniausiai pasitenkindama nuorodomis į savo didžiojo mokytojo akademiko J. Endzelyno darbus. Tokiu būdu autorė, nenorėdama skriausti savo studentų, kartais šiek tiek „nuskriaudė“ baltų kalbų tyrinėtojus. Tačiau kiekvienas, tur būt, supras, kad toje pačioje knygoje ir vieniems, ir kitiems įtikti yra be galo sunku. Šiaip ar taip M. Rudzytės darbas dėl savo gausios, labai sistemingai išdėstytos medžiagos (čia jis tikrai toli prašoka vadovėlio ribas) yra svarus latvių dialektologijos žingsnis, ir jo autorė nusipelno nuosirdžios visų baltistų padėkos.

Dar norėtusi atkreipti dėmesį į pora smulkmenų, kritusių į akis, sklaidant šio darbo puslapius. Autorė prie kiekvieno aprašyto klausimo gana detalai pateikė tuo klausimu esančią literatūrą, tačiau, kalbėdama apie kuršių problemą (plg. 32, 64 p.), kažkodėl nenurodė stambiausio šiai problemai skirto darbo — V. Kiparskio „Kurenfrage“ (Helsinki, 1939). Taip pat ji, gal būt, be reikalo kuršius deda į vieną gretą su prūsais (plg. 20 p.), juos tartum atskirdama nuo tokių baltų genčių, kaip sėliai ar žiemgaliai. Terminas *krustoties* tokia reikšme, kaip ji vartoja M. Rudzytė (plg. 34 p.), nėra visai tinkamas, nes jis pastaruoju metu vartojamas kalbotyroje kiek kitokia reikšme⁴.

A. Sabaliauskas

NAUJAS TOPONIMŲ ŽODYNAS

В. А. Никонов, Краткий топонимический словарь, Москва, 1966, 510 p.

Toponiminių žodynų mūsų šalyje išleista nemaža. Pasirodė ir tokių, kurie pagal savo profilį gali būti laikomi recenzuojamo darbo pirmtakais¹. Tačiau dauguma jų aiškiai nebeatitiko mūsų šalies ir pasaulinės toponomastikos reikalavimų, nors kai kurie jų išėjo palyginti neseniai. Todėl naujo žodyno, sudaryto šių dienų toponimikos mokslo pamatu, parengimas buvo labai aktualus.

Neseniai pasirodęs V. Nikonovo „Trumpas toponimų žodynas“ apima apie keturis tūkstančius viso žemės rutulio gyvenamųjų vietų, upių, ežerų, jūrų ir vandėnų, kraštų, tautybių ir kitokių vardų. Nesunku įsivaizduoti, kokią didžiulį darbą atliko autorius, atrinkdamas, o kartais ir aiškindamas dešimčių pasaulio kalbų vietovardžius. Toponimikos literatūra labai gausi, tačiau jos kokybė nevienoda. Be to, labai skirtingas toponomastikos lygis įvairiose šalyse. Todėl literatūros „atsisijojimo“ ir įvertinimo sunkumai praktiškai yra nelengvai įveikiami. Minėtos priežastys, be abejonės, lėmė tai, kad ir V. Nikonovo žodyne ne viskas tobula, ne vi-

⁴ Plg. О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966, p. 417.

¹ М. Н. Мельхеев, Географические имена. Топонимический словарь, Москва, 1961; М. С. Боднарский, Словарь географических названий, изд. 2-ое, Москва, 1958; А. А. Ивановский, Географические имена, Москва, 1914 ir kt.

Taip pat plg. J. Haliczzer, Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych, Tarnopol, 1935.

si tos srities darbai panaudoti, o kai kurių toponimų kilmės aiškinimai abejotini ar visai nepagrįsti. Bet žodyno apimtis, pobūdis ir toji aplinkybė, kad mūsų šalyje jis beveik neturėjo reikiamo mokslinio lygio ištakų, leidžia atlaidžiau žiūrėti ir į pasitaikančius jame netikslumus bei trūkumus.

Nesiimant vertinti viso žodyno, norėtusi pasakyti keletą žodžių apie baltiškųjų vietovardžių aiškinimus. Visų pirma, krinta į akis tas faktas, kad žodyne baltiškieji vietovardžiai aiškinami kur kas geriau, negu ankstesniuosiuose tokio pobūdžio darbuose. Tai matyti iš šių pavyzdžių:

Liet. *Kaūnas*. M. Bodnarskio nuomone² (kurią vėliau pažodžiui pakartojo M. Melchejevas³), šis miesto vardas esąs kilęs iš mitologinės lietuvių meilės deivės Mildos sūnaus vardo. J. Haličėris⁴ vietovardį *Kaūnas* kildino iš liet. *kaunas* (turėtų būti *kaūnis* arba *kaūnė*, *kaunià*⁵ „kova“). Tačiau dar gerokai prieš jo žodyno pasirodymą apie *Kaūno* kilmę buvo paskelbtos dvi kur kas patikimesnės hipotezės⁶, kuriomis, deja, nei J. Haličėris, nei vėliau M. Bodnarskis su M. Melchejevu nėra pasinaudoję. V. Nikonovas nurodo daugumą vietovardžio *Kaūnas* kilmės aiškinimų ir svarbiausią tuo klausimu literatūrą, tame tarpe ir pačią naujausią. Tiesa, V. Nikonovui galima prikišti tai, kad ankstesniasias nuomones jis pateikia be atrankos, kartais net nepasakydamas, kuri jų yra patikimiausia. Suprantama, ne visada tai būna aišku, tačiau minėtu atveju galima buvo pridurti, kad *Kaūno* siejimas su rus. *ковать* (atseit, „kalvių amato vieta“) yra nemokslinis. Ir apskritai geriausiai būtų buvę tokio pobūdžio darbe aiškiai nemokslinių aiškinimų visai neminėti.

Liet. *Nėmunas*. M. Bodnarskis⁷ ir M. Melchejevas⁸ (pastarasis remiasi A. Ivanovskiu⁹) kartoja praeito šimtmečio pabaigoje A. Kočiubinskio paskelbtą naivų *Nėmuno* kildinimą iš liet. *nāmas*: tai esanti „mūsų, lietuviška upė“¹⁰. Dar labiau nevykęs, galima sakyti, kurioziškas yra V. Žučkevičiaus *Nemuno* kilmės aiškinimas, pateiktas 1961 m. išėjusiame darbe „Vietovardžių kilmė (Baltarusijos toponimika)“. Pagal jį „*Nėmunas* upės žemupyje, gal būt, kilo iš lietuviškos šaknies, o aukštupyje – ir iš slavų šaknies *nem*, davusios pradžią daugeliui žodžių („не-мой“, „немец“) su bendra leksine reikšme „tyluma, nesuprantamas garsas, nesuprantama kalba“¹¹. Analogiškas pavyzdys būtų, jeigu tvirtintume, kad upės vardas *Maskvā* aukštupyje yra suomiškos, o žemupyje – slaviškos kilmės. V. Nikonovas sugebėjo atsispirti šių nemokslinių aiškinimų rutinai ir pateikė beveik visas

² М. С. Боднарский, *op. cit.*, p. 153.

³ М. Н. Мельхеев, *op. cit.*, p. 44.

⁴ J. Haliczzer, *op. cit.*, p. 142.

⁵ Žr. Lietuvių kalbos žodynas, V, Vilnius, 1959, p. 436.

⁶ Žr. A. Senn, „Tauta ir žodis“, III, 1925, p. 510; D. Studerus, *Zum Stadtnamen Kaunas, „Indogermanische Forschungen“*, XLVII, 1929, p. 350–356.

⁷ М. С. Боднарский, *op. cit.*, p. 224.

⁸ М. Н. Мельхеев, *op. cit.*, p. 62.

⁹ А. А. Ивановский, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰ А. А. Кочубинский, *Территория доисторической Литвы*, ЖМНП, 1897, январь, p. 81.

¹¹ В. А. Жучкевич, *Происхождение географических названий (топонимика Белоруссии)*, Минск, 1961, p. 13.

patikimesnes *Nėmuno* kilmės hipotezes (išskyrus, tiesa, bene svarbiausiąją — K. Būgos vėlesniąją hipotezę¹²).

Teigiamu žodyno bruožu reikia laikyti dar ir tai, kad jame gana nuosekliai laikomasi toponiminio požiūrio į vietovardžius. V. Nikonovas, skirtingai nuo ankstesnių toponiminių žodynų autorių, pavyzdžiui, miesto vardą *Vilnius* teisingai kildina ne tiesiog iš apeliatyvo *vilnis*, o iš upės vardo (apie tai žr. žemiau), *Pum* (*Roma*) — iš upės vardo *Ruma*, o ne iš apeliatyvo, reiškusio tekėjimą¹³, ir pan. Prie žodyno yra pridėti visi reikalingiausi priedai — įvadas, literatūros, terminų bei sutrumpinimų sąrašas. Be to, duodamos ne tik svarbesniųjų geografinių objektų vardų etimologijos, bet ir kai kurios istorinės, geografinės ar kitokios žinios apie pačius objektus.

Nors V. Nikonovas, aiškindamas baltiškųjų vietovardžių kilmę, yra pažengęs toliau už ankstesnius panašių darbų autorius (A. Ivanovskį, M. Bodnarskį, M. Melchejevą ir kt.), tačiau ir jo „Trumpas toponimų žodynas“ šiuo požiūriu dar turi trūkumų. Visų pirma, tai baltiškųjų vietovardžių etimologizavimo netikslumai, kurie daugiausia atsirado dėl to, kad V. Nikonovas ne visada pasinaudojo jau gerokai anksčiau paskelbtais baltų toponimikos darbais. Antras dalykas, mažinantis žodyno vertę, yra pasitaikantys ne visai preciziški kitų mokslininkų nuomonių atpasakojimai arba apskritai nepakankamas preciziškas medžiagos pateikimas. Antai, aiškindamas *Kaūno* kilmę, autorius rašo: „Kitos etimologijos: iš baltų kalbų „toks kardas (палаш)“, perkeltine prasme „kirtėjas, kirtikas (ginklu), peštukas“, net „gėda“; iš got. *hauns* „žemasis“ arba „nusižeminęs“. Toks aiškinimas gali būti suprastas taip: liet. *Kaūnas* buvo kildintas ne tik iš liet. žodžio, reiškusio „toks kardas; kirtėjas, kirtikas“, net „gėda“, bet ir iš got. *hauns*. Iš tiesų, *Kaūnas* yra tik siejamas su lat. *kauns* „gėda“, o pastarojo žodžio reikšmei paaiškinti nurodomas got. *hauns* „niedrig, demütig“¹⁴. Kitaip tariant, čia *Kaūnas* nėra kildinamas iš baltų žodžio, reiškusio „gėda“ ir pan., arba iš got. *hauns*, o, remiantis šiais žodžiais, buvo tiksliai bandoma rekonstruoti ikitoponiminę reikšmę apeliatyvo, iš kurio galėjęs kilti minėtasis toponimas. Arba vėl, aiškindamas *Klaipėdos* kilmę, V. Nikonovas iš daugelio nuomonių tenurodo tik G. Gerulio. Be to, pastarojo nuomonė taip pat perteikta ne visai tiksliai: pagal G. Gerulį vardas *Klaipėda* yra kilęs iš kokio nors tikrinio arba bendrinio žodžio *klaipėda*¹⁵, todėl netinka sakyti, kad toponimo *Klaipėda* antrasis komponentas yra iš *pėda* „teritorija“.

Prie bendresnio pobūdžio pastabų norisi dar pridurti tai, kad kai kurių vietovardžių kilmė aiškinama per daug bešališkai. „Trumpas toponimų žodynas“, be abejonės, skirtas ne tiek specialistams, kiek plačioms skaitytojų masėms, todėl jis turėtų būti ne tik objektyvus žinių teikėjas, bet ir vadovas. Gerai, kai skaitytojas sužino ir autoriaus nuomonę, ir realią dalyko padėtį. Tačiau yra atvejų, kur žodyno autoriaus nuomonės nematyti, o skaitytojui paliekama pačiam pasirinkti, kuri

¹² Dėl *Nėmuno* kilmės K. Būga yra paskelbęs dvi hipotezes; dėl pirmosios jų žr. K. Būga, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 1958, p. 466; dėl antrosios — ten pat, II, Vilnius, 1959, p. 214, 280–284; III, Vilnius, 1961, p. 534, 875. V. Nikonovas savo žodyne nurodo tiksliai pirmąją K. Būgos hipotezę.

¹³ М. Н. Мельхеев, *op. cit.*, p. 71.

¹⁴ G. Studerus, *op. cit.*, p. 350–356.

¹⁵ Žr. „Archivum Philologicum“, I, p. 208; E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, p. 263.

iš suminėtu nuomonių ar hipotezių yra teisingesnė. Bet kiek atsiras skaitytojų, kurie tai galės padaryti nesuklysdami? Antai, aiškindamas *Lietuvės* vardo kilmę, V. Nikonovas vieną po kitos išdėsto J. Otremskio ir K. Kuzavinio¹⁶ nuomones, bet nepasako, kuri jų priimtinesnė, nors šiuo atveju toponimikos specialistui turėtų būti aišku, kad „paskutinis žodis“ yra K. Kuzavinio aiškinimas. Be to, vienu kitu atveju, kai sunku nuspręsti, kuriam iš daugelio aiškinimų atiduoti pirmenybę, autorius vartoja žodį „dauguma“ („большинство“). Tas žodis („dauguma“) kartais eina savitu argumentu, nors vienos nuomonės šalininkų gausumas dar nereiškia, kad dėl to ir pati nuomonė yra patikimiausia. Pavyzdžiui, kalbant apie Europos upės vardo *Dunėjaus* kilmę, sakoma, kad „dauguma mokslininkų yra už keltišką“ *Dunėjaus* kilmę. Tačiau nežiūrint šios „daugumos“, priimtinausia šiuo metu yra V. Georgijevio hipotezė, pagal kurią *Dunėjus* (žemupys ir dalis vidurupio) yra dakiškas-miziškas vardas, nes ji vykusiai paaiškina ir paties vardo kilmę, ir santykį tarp **Dānvi(s)* ir rumunų *Dunăre* bei slavų *Dunajb* ir *Dunav*¹⁷.

Toliau norėję atkreipti dėmesį į konkrečius netikslumus, kurie pasitaiko baltišku vietovardžių (iš viso jų žodyne iš Lietuvos, Latvijos ir buvusių baltišku teritorijų duodama apie 45) aiškinimuose.

Cna (Цна). Aštuntuoju numeriu pažymėta *Cna* lokalizuojama taip: Ušos dešinysis intakas Lietuvoje. Tačiau nei Uša, nei *Cna* per Lietuvą neteka. Tai aiškus lokalizacijos riktas.

Kūršių marios. Šis vietovardis žodyne rašomas *Курский залив* ir greta duodamas variantas *Курпский залив*. Vietovardis kildinamas iš etnonimo *кур*. Forma *Курский залив*, kuri rusiškuose raštuose pastaruoju metu pavartojama gana dažnai, yra klaidinga. Pats marių pavadinimas yra etnoniminės kilmės – iš baltų genties vardo *kūršiai* (lat. *kursi*¹⁸). Todėl rusiškas Kuršių marių pavadinimas tegali būti tik toks: *Курпский залив*. Neteisinga taip pat kuršius rusiškai vadinti *кур*. Ši lytis, matyti, paimta iš senųjų vokiškų arba lotyniškų dokumentų, kur kuršiai vadinami *Cori*, *Curones*, *Kuren*, *Curi* ir pan. Tačiau dokumentų užrašymai be priebalsio *š* (arba *s*) po *r* yra antrinės kilmės, paimti iš lyviškojo kuršių pavadinimo **kora(s)* arba **kurā(s)*¹⁹. Lyviškasis pavadinimas savo ruožtu yra kilęs iš senesnės lyties **kurha* < *kurša(s)*²⁰. Be to, netinka sakyti, kad iki 1946 m. Kuršių marios buvo vadinamos tik „*Курш-заф* (нем.)“, nes ir prieš 1946 metus buvo višiotiniai vartojamas lietuviškas vardas *Kūršių marios*.

Kurzemė. Kildina iš etnonimo *курь*. Kaip jau buvo sakyta aukščiau, etnonimas yra ne *курь*, o *курш* (liet. *kūršiai*, lat. *kursi*).

Lātvija. Pasakoma tik tiek, kad etnonimo kilmė neaiški. Tačiau į žodyną yra įtraukta daugybė dar mažiau aiškių vietovardžių, negu *Lātvija*, ir pateikiamos hipotezės apie jų kilmę (pavyzdžiui, *Maskva*, *Nemunas*, *Volga* ir kt.). Todėl šiuo atveju būtina reikėjo nurodyti gana patikimą K. Būgos nuomonę apie etnonimo *Lātvija* hidroniminę kilmę²¹.

¹⁶ K. Kuzavinio pavardė parašyta labai iškreipta: K. Kuravinij.

¹⁷ Вл. Георгиев, *Дунай, Дунав, Dunăre*, „Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński“, Warszawa, 1963, p. 87 tt.

¹⁸ K. Būga, op. cit., III, p. 246.

¹⁹ K. Būga, op. cit., III, p. 249.

²⁰ Plačiau šias formas aiškina K. Būga – op. cit., III, p. 249 tt.

²¹ K. Būga, op. cit., III, p. 530, 629.

Lydà. Miesto vardas laikomas kilusiu iš bendrinio žodžio, reiškusio „skynimą, kirtimą“²². Iš tiesų, šis miesto vardas yra kilęs iš upės vardo *Lydà*²³.

Nėmunas. Jau buvo užsiminta, kad, aiškinant šio vardo kilmę, nurodoma tik viena iš dviejų K. Būgos etimologijų, būtent pirmoji, nuo kurios pats K. Būga yra atsisakęs²⁴. Tai ypač pabrėžtina, nes ir kai kurie kiti tyrinėtojai užmiršta antrąją K. Būgos nuomonę²⁵, pagal kurią *Nėmunas* skaidytinas į šaknį *nem-* (plg. *nēm-uogė*, *nem-ūnė*, lot. *nemus* „biržtva, alkas, miškelis“, gr. *νέμος* „ganykla, miškelis“ ir t.t.²⁶) bei priesagą *-unas* (plg. kai kurių žemaičių *Nėmanas*).

Ryga. Miesto vardas kildintinas ne tiesiog iš apeliatyvo (liet. *ringė*), bet iš upės vardo **Rīga* (< **Ringā*), plg. 1297, 1304 m. dokumentus, kur rašoma: *Riga flumen*²⁷.

Šiauliai. V. Nikonovas pakartoja niekuo nepagrįstą R. Šmitleino hipotezę apie miesto vardo *Šiauliai* kilmę iš germanų asmenavardžio *Saul* arba *Savilis*. R. Šmitleino nuomonės klaidingumas jau buvo nurodytas spaudoje²⁸. *Šiauliai* yra palyginti aiškos kilmės vietovardis: jis yra atsiradęs iš asmenavardžio *Šiaulỹs* (arba apeliatyvo *šiaulỹs*) daugiskaitos. Šio vietovardžio baltišką kilmę kelis kartus plačiau yra aiškinęs K. Būga²⁹, tačiau nei R. Šmitleinas, nei V. Nikonovas tais aiškinimais nesiremia.

Ventà. Autorius pateikia kelis šio vardo kilmės aiškinimus, tačiau bene svarbiausiojo – K. Būgos vėlesniojo – nepamini. K. Būga, pradžioje šį upės vardą siejęs su sl. *veto-* „didelis“³⁰, vėliau tos nuomonės atsisakė ir *Ventà* kildino iš baltų šaknies *vent-* „lenkti : linkti“, plg. *vėnteris*³¹.

Vilnius. Teisingai laikomas hidroniminės kilmės vietovardžiu, tačiau greičiausiai jis yra kilęs ne iš upės vardo *Vilija* (Neris), kaip teigiama žodyne, o iš *Vilnia* (Neries kairysis intakas). Senesnė (ar gretiminė) miesto vardo *Vilnius* lytis, matyti, buvo moteriškosios giminės: *Vilnia*. Taip Vilnių ir šiandien vadina kai kurie Panevėžio, Šeduvos, Ukmergės, Gervėčių³², Zietelos³³ apylinkių gyventojai.

²² Gal būt, turima galvoje liet. *lėdimas* „iškirta vieta miške, skynimas, kirtimas; dirbamas laukas iškirto miško vietoje“.

²³ K. Būga, op. cit., III, p. 492, 787.

²⁴ K. Būga, op. cit., III, p. 875.

²⁵ Pavyzdžiui, M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1955, p. 211.

²⁶ K. Būga, op. cit., II, p. 280–284; III, p. 534, 875.

²⁷ Žr. A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892, p. 37, 38. Be A. Bylenšteino, miesto vardą *Ryga* laikė kilusiu iš upės vardo ir K. Būga (žr. K. Būga, op. cit., III, p. 515).

²⁸ Žr. A. Vanagas. Dėl kai kurių Lietuvos miestų vardų etimologijų, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, VI, Vilnius, 1963, p. 333.

²⁹ K. Būga, op. cit., II, p. 98, 349, 588.

³⁰ K. Būga, op. cit., I, p. 490, 519 tt.; III, p. 546.

³¹ K. Būga, op. cit., III, p. 243, 244.

³² Žr. Ё. Бальчиконис, Названия литовских населённых пунктов, образованные от названий рек и озер, „Lingua Posnaniensis“, VII, p. 241.

³³ A. Vidugiris, Zietelos lietuvių tarmė (filol. m. kand. disertacija, mašinraštis), Vilnius, 1961, p. 469, 471.

Iš kitų smulkmenų dar galima nurodyti netikslią formą *bangus* (p. 67), duotą vietoje liet. *baugùs*.

Beveik visų čia minėtų trūkumų bei netikslumų, ypač liečiančių baltiškųjų toponimų aiškinimus, „Trumpo toponimų žodyno“ autorius galėjo nesunkiai išvengti, jeigu jis, kaip matėme, būtų daugiau pasinaudojęs K. Būgos darbais.

A. Vanagas